

Віктор Гадяцький

ПОМАРАНЧЕВИЙ ФЕНОМЕН: ВІД ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ДО ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ

У чому сутність недавньої зміни влади в Україні? Які соціально-класові сили прийшли на зміну попередньому режиму? Як перипетії президентських виборів позначаються на майбутніх парламентських виборах? Ці важливі питання тісно пов'язані з фундаментальними і актуальними проблемами осмислення українського соціуму, з перспективами подальшого розвитку України і нагальною проблемою демократизації.

Недавні події широко висвітлювались у ЗМІ, а їх аналіз у науковій літературі здається недостатнім. Заслуговує на увагу книга А.С. Гальчинського “Помаранчева революція і нова влада”¹, а особливо – колективна праця під керівництвом С.Г. Кара-Мурзи “На порозі “оранжевої” революції”².

Багато публіцистичних і наукових матеріалів на тему недавніх перипетій в Україні є в Інтернет-виданнях і в пресі. “Справжня історія “помаранчевої революції” набагато цікавіша казки, в яку багато хто повірив. Це історія не стільки про те, що відбулося в Україні в 2004 році, скільки про те, як в ХХІ столітті розмивається кордон між політикою і шоу” (Деніел Вулф)³.

Проблемам революцій та масових рухів присвячені безліч досліджень, серед яких актуальними видаються перш за все твори Лебона⁴ і Московічі⁵ про психологію мас та вождів у революціях.

Невирішеною або недостатньо дослідженою залишається питання соціально-класової природи політичного протистояння 2004 року, а також його передісторія. Потрібен незаангажований аналіз цих подій.

Термін “реформи” за півтора десятиліття був дискредитований і досить набрид суспільству. Чи не тому дістали давно невживане слово “революція”, яке в колективній підсвідомості має позитивний відтінок. Хоча з позицій сучасного бачення нашої історії до цього терміна повинна бути ще більша відраза. А реформа, еволюція як синонім поступових і своєчасних змін має перевагу над революцією.

Між тим, частина журналістів і навіть учених наче враз забули про критичне ставлення до революції, деякі співають дифірамби “Майдану”. Революційні панегирики, як завжди, поверховіші і далші від істини, ніж критичні статті про революцію. А творів “Психологія натовпів” Лебона, “Століття натовпів” Московічі, “Психологія мас і аналіз людського “я”” Фрейда наче ніхто й не читав. Про “Бісів” Достоевського немовби й не чули. Епоха більшовицької революції з 17-го до 37-го наче вмить забута.

Суть революції визначається не кольором бантиків-шарфиків, а тим, хто організовує і фінансує боротьбу за владу і власність та – головне – кому вони дістаються. Акцентування на кольорі говорить радше про те, що режисери подій бажають приховати їхню суть. Придумування кольору до назви події, приклеювання до неї квітів (“революція троянд” у Грузії, коли натовп захопив парламент), – це прикрашання силової зміни влади для зміщення акцентів, для дії на емоції. Не треба містично обожнювати вулицю чи майдан, писати їх з великої літери, надавати ірраціонально-сакрального значення, перетворювати в культ, – це заважає тверезому аналізу, підміняє науку у філософію релігію.

Хтось із класиків, здається, Бісмарк, сказав, що найбільше брешуть перед виборами, під час війни та після полювання. Квазіреволюція, приурочена до виборів, це піар-війна, з мисливським азартом, між командами кандидатів. Тож і брехні у цих подіях утричі більше, і циніками вона розглядається, порівняно з фізичним насильством, як невинний засіб політичної боротьби. Але філософії треба відійти від характерного для тоталітаризму і псевдонауки офіційно-брех-

ливого малювання революції рожевими фарбами, зробити неупереджений та незаангажований аналіз подій без ідеалізації та лакування. Стихія науки – не пропаганда, а пошук істини. “Не плакати, не сміятися, не ненавидіти, а – розуміти” (Спіноза).

Частина радянської партгоспноменклатури разом з авантюрними та кримінальними елементами трансформувалась у новий економічно пануючий і політично правлячий клас нуворишів через захоплення державної власності та збідніння більшості людей в умовах псевдодемократії, а, фактично, неототалітаризму. Це стало можливим завдяки суєтній активності та згуртованості “еліти” (“круглий стіл” на цю тему див.: “Дзеркало тижня”, 2003, № 44), за пасивності та роз’єднаності більшості людей, відсутності з їхнього боку організованого опору, масового протесту. Пограбування людей через блокування вкладів у збербанку, штучну гіперінфляцію, через шахрайство трастів, захоплення державної власності під прикриттям фігового листка ваучеризації, через невиплату зарплат, – усе це потребувало масового протесту, виходу на вулиці мільйонів людей, потужного тиску на владу, включно з загальним страйком, актами громадянської непокори. Це було умовою демократичного, а не номенклатурно-кримінального варіанта реформування суспільства, подолання тоталітаризму, а не його модернізації. Отже, масовий протест був конче необхідний, жаданий, довгоочікуваний. Його катастрофічно бракувало, – але його не було. І ось нарешті люди вийшли. Та не з приводу пограбування їх нуворишами, а на заклик... молодій порослі нуворишів, яка оголосила людям, що у них “вкрали голос”. Можливо. Але чому люди не піднялися на захист своїх економічних, соціальних, політичних прав раніше і чому вони запротестували тепер, коли у них “вкрали вибір”? Причина в тому, що тоді новоспечена олігархія, яка ошукала людей, зацікавлена була не в тому, щоб люди виходили на майдан протестувати, а в тому, щоб вони тихо сиділи собі вдома, поки “нові” зроблять свою “справу” захоплення власності. А тепер залишилося те ж саме зробити з владою – настав зоряний час банкірів, можна погратись у революцію. І “нові” розщедрилися на естрадно-політичне шоу, використовуючи обібраних ними людей як таран для відібрання влади у дряхліючої фракції того ж таки правлячого класу, експлуатуючи громадянську

активність одних, наймаючи за подачку других на роль статистів “революції”. Для прикриття справжньої зміни влади, що відбувалась зовсім не на майдані. І чи не вкрадено було вибір у нещасного електорату обома адміністративно-фінансовими групами ще до виборів, – тоді кожна з цих груп агресивною саморекламою втокмачувала у підсвідомість виборців, що її кандидат, бачте, є “меншим злом”, а третього, мовляв, не дано.

Коли экс-директор Кучма витіснив экс-партсекретаря Кравчука через дострокові вибори 94-го р., то це символізувало перемогу прагматичної госпноменклатури (директорату) над партфункціонерами. В надрах цього процесу і разом з ним зароджувалась і набирала вагу фінансова олігархія – комерційні банки, в які спочатку влились капітали держбанку, державних підприємств; потім з’явилися горезвісні трасти як їхні молодші партнери; біржі; інвестиційні фонди, що зірвали куш сертифікатної приватизації. Звичайно, це соціальна група правлячого класу, молода поросль, що вилупилася з колишніх функціонерів комсомолу та КДБ, консолідувала свої егоїстичні інтереси і потребувала представлення їхніх політичних інтересів, – в решті-решт для цілковитого контролю над політичною владою. Цей фактор тепер збігся з не менш важливим – потребою більшості суспільства в радикальному оновленні влади. Якщо врахувати, що сьогоднішні банкіри – вчорашні комітетчики і комса, а Кучма і вчорашні губернатори – партгоспноменклатура, яка стала нездатною утримувати владу, то в “помаранчевій революції” є щось від комсомольського “партия, дай порулить” і партійного “если пьянку нельзя предотвратить, ее надо возглавить”.

За всього критичного ставлення до марксизму нерозумно було б некритично відкидати соціологічні ідеї та категорії, якими він користувався (тим паче, якщо не він їх винайшов), тільки тому, що класик вийшов з політичної моди. Ідея про те, що у суспільстві діють не атомізовані індивіди, а групові, класові спільноти, належить не Марксу, і він сам на цьому наголошував ⁶. Структурованість суспільства на класи та соціальні групи – аксіома соціології, важлива для аналізу соціуму. Втім, цю аксіому за радянських часів зводили до примітивної схеми про два класи і один прошарок, – схеми, з якої начисто випадав правлячий клас номенклатури. А тепер, щоб

не згадувати про новий пануючий клас, воліють забути проблему класів як атрибут підупалого марксизму. За цим – прагнення до замовчування проблеми, об'єктивно – в інтересах того ж таки класу. В одному навчальному посібнику з філософії читаємо: “У нашому перехідному суспільстві сталося так, що є різноманітні професійні, статево-вікові, етносоціальні, релігійні та інші групи, а соціально-економічних, типу класів – немає. Це одна з характерних рис наслідків тоталітарної системи”⁷. Такий погляд ігнорує очевидну річ – наявність у суспільстві соціальних груп з різним відношенням до власності, зокрема, до великої власності на засоби виробництва (та з відповідною до цього диференціацією доходів та способом їх отримання). Одні розпоряджаються, владарюють державною власністю (номенклатура, цеховики радянської епохи), інші відчужені від власності і від розпорядження нею. Потім перші захопили державну власність, перетворивши її в приватну, ставши нуворишами, а другі так і залишилися без власності, а часто – й без засобів існування. Треба добре постаратися, щоб не бачити тут класів. Теорії еліт, стратифікації, мобільності та інші також мають сенс та право на існування, але не на монополію.

Якщо люди утворюють спільноти за певною ознакою інтересів, перш за все пов'язаних з власністю та владою, то стосовно нашої проблеми наявність адміністративно-бізнесових, фінансово-політичних груп є очевидною реальністю. Так само як і те, що у загальнішому масштабі вони належать до одного класу. “Частка тих, хто говорить про себе як про представника великого або середнього бізнесу, стало становить 1%”⁸.

Чи була “помаранчева революція” антиолігархічною? Це залежить від того, кого вважати олігархами. Як відомо, в буквальному перекладі термін олігархія означає владу купки (багатіїв). Але що таке купа, – з якої кількості багатіїв починається купа і з якої купи грошей починається багатій? Як відомо, таке питання ставив ще Зенон – з якої кількості зернин починається купа. Ясно, що межа між речами і явищами не абсолютна, відносна і залежить від конкретики і контексту, але вона є. А. Гальчинський, посилаючись на газету “День”, зазначає, що треба говорити не про 4-5 загальновідомі фінансово-олігархічні групи, а про сотню фігур, які близькі

до цього статусу⁹. На мій погляд, цілком реальна (хоча, звичайно, менша, ніж у кількох сімейств), власність і влада в Україні – у столиці та в обласних центрах – знаходиться у значно більшої купи осіб. Візьмемо за умовну межу офіційно задекларований у 2004 р. річний прибуток, який понад мільйон гривень виявився у близько 2 тис. осіб (точніше, біля 1800). Враховуючи неповне декларування доходів особливо впливовими чиновниками-хабарниками, таких осіб у кілька разів більше, в будь-якому разі їх мінімум кілька тисяч. Хоча на тлі бідності 9/10 українців вони становлять маленьку купку – менше 1/1000 долі. Це і є олігархат і на виборах зійшлися зіставні за впливом і можливостями два найвпливовіші угруповання з цього середовища. Тому “революцію мільйонерів проти мільярдерів” не варто сприймали всерйоз як антиолігархічну. З урахуванням наведених аргументів це радше міжолігархічне протиборство із залученням масовки статистів у ролі активних учасників.

Звичайно, у напівкримінальній системі бізнес робиться через корупційні зв'язки з чиновництвом, правоохоронними органами і частково – з кримінальними елементами. Корупція виступає збоченою формою взаємодії та зв'язку між владою та бізнесом, між двома фракціями пануючого класу – чиновниками та нуворишами. Внаслідок реформ номенклатурного псевдолібералізму відбулося зрощення чиновництва, правоохоронців з бізнесом і криміналітетом, між ними відбувається циркуляція, налагоджені горизонтальні та вертикальні зв'язки. Чиновники і нувориші об'єднуються в бізнесово-політичні (політико-бізнесові) групи (формальні та неформальні), за територіальною або галузевою ознакою. Оскільки сприяння бізнесу замикається на мерові та губернаторові і контролюється ними, бізнесові угруповання мають чітко виявлений адміністративно-територіальний характер. Бізнес групується навколо кількох вищих чиновників міста, фінансує їхні виборчі кампанії та все, що заманеться. Чиновники патронують бізнес, скеровують його у потрібне їм русло. Ще більші можливості консолідувати навколо себе великий бізнес у міністрів, голів держкомітетів, прем'єра, голови Нацбанку, голови Верховної ради, Президента. Галузеві холдинги – ДАКи та НАКи – це держави в державі, що приватизують державну власність за окремими схемами, навіть без уряду. В особі

Лазаренка ми бачили спробу корумпованого чиновника нового часу досягти політичного олімпу в тандемі з новоспеченим великим бізнесом, який виступав уже майже на рівних. Але все ж тоді нувориші в політиці були на других ролях, тепер вони вирвалися на перші. Така собі “рокіровочка”. Оскільки кардинальних змін економічної та політичної системи, пов’язаних з власністю та владою, “батьки-засновники” навіть не декларують, тим паче, не роблять, маємо лжереволуцію нуворишів проти номенклатури. Конфлікт між віковими, територіальними, адміністративними і бізнесовими групами всередині правлячого класу. Псевдореволюцію банкірів.

Про зв’язки обох фракцій пануючого класу, старої партгоспноменклатури і нових бізнесменів доводиться чути завдяки відвертості їхніх лідерів. Ось що говорить колишній харківський губернатор (в минулому – партфункціонер) Кушнар’єв про стосунки з теперішнім керівником області Аваковим (в минулому – бізнесменом і банкіром): “Вся бізнес-діяльність Авакова завжди будувалася на тісному союзі з владою, і ряд проектів, котрі він реалізував у Харківській області, не могли б так швидко здійснитись, якби я йому в цьому не надавав цілком законне, але сприяння. Папери ж бо дуже довго можуть ходити по кабінетах, тоді за них треба платити в два-три рази більше, а якщо губернатор дав указівку, все може вирішитись за один день. Я не приховую, що такі вказівки давав...”¹⁰. Залишилося без відповіді те, що мав з цього сам Кушнар’єв. Та зі сказаного логічно витікає: якщо питання вирішується через один (високий) кабінет, то все одно бізнесмен платить (в бюджет? хабар чиновнику?), хоча й у 2 – 3 рази менше, ніж купі дрібніших бюрократів. Але ж прискорене *законне* вирішення завжди коштує дорожче. Отже – хабар?

Коли кажуть про “помаранчеву революцію” як буржуазно-демократичну, то наче забувають, що наші буржуа – це не якісь там демократи, підприємці-трудяги, Форди і Гейтси, що заробили капітал працею і розумом. У мафіозній системі, де без хабарів не можна відкрити навіть маленький кіоск, великий бізнес тим паче корумпований з владою, зроблений разом з нею через багатомільйонні хабарі та шахрайство. Які “буржуа”, такі вони й “революціонери”.

На початку номенклатурних реформ олігархічні групи знаходилися на других ролях – в тіні у партгоспноменклатури, не мали

президентських амбіцій, не ставили конкретної мети завоювання влади у загальнодержавному масштабі. Дві виборчі кампанії (94-го і 99-го років) нувориші слухняно обслуговували інтереси Кучми – фінансово, інформаційно і т.д., а він їхні – політично. Під занавіс ери номенклатурного панування вони так і не змогли консолідуватися до висування єдиного загальноновизнаного кандидата у президенти. А.С.Гальчинський називає цинізмом пропагандистської машини намагання представити блок “За єдину Україну” осередком олігархізації, а “Нашу Україну” – основою демократизму. “Насправді обидва парламентські блоки були сформовані на ідентичній соціально-економічній базі. І в першому, і в другому блоках замовляли і оплачували “музику” олігархічні структури...”¹¹. “Однією з перших олігархічних структур у нашій державі була банківська олігополія “Україна”, яка, власне, і породила Ющенка-політика”¹².

Суттєві відмінності інтересів адміністративно-територіальних груп, маневри Кучми навколо можливості залишитися політичним лідером після виборів не давали можливості своєчасно сформувати загальноприйнятого кандидата-наступника. До виборів 2004 р. Україна підійшла з представниками двох найвпливовіших угруповань – Київського і Донецького. Донецькі спиралися на підтримку бізнесу гірничо-добувної сфери та металургії, енергетики і т.д., східно- та південноукраїнського чиновництва. Київські мали більші фінансові можливості, спираючись на сконцентрований у столиці бізнес, банки, місцеву владу, користуючись налагодженими раніше зв'язками з банківськими структурами по всій Україні через інфраструктуру Нацбанку – до його обласних контор та комерційних банків. “У Києві, за різними оцінками, обертається близько 60% усіх грошей України” (Мирослав Попович)¹³. Якщо це так, то на Донбас припадає навряд чи більше третини з решти 40%, отже, співвідношення фінансових можливостей двох провідних груп – 1:4 або й 1:5. Ця арифметика – не стороння до пояснення причин перемоги однієї з цих груп. Якщо гроші – це гравці, то уявімо собі, що в одній команді 11 футболістів, а в другій – 2 чи 3.

Отже, на виборах зійшлися два найбільші адміністративно-територіальні олігархічні угруповання, які представляли перш за все новий клас великих власників. Звичайно, треба уникнути вульгар-

ного соціологізму, аналізуючи цю проблему. Не всякий політичний лідер як представник якогось класу є його маріонеткою, вольовий та моральний політик на якомусь етапі може вирватися з поля тяжіння групи чи класу, які його висунули, і проводити, хоча б частково, інтереси більшості свого народу, вміло маневруючи між інтересами різних груп. Це можливо, тим більше, що діючи в напрямі об'єктивної необхідності, політик може стати значною історичною особистістю, що є головною мотивацією поведінки амбіційних діячів, котрі досягли політичного олімпу. Але воля і здатність піднятися над егоїстичними інтересами пануючого класу до загальнонаціональних, що потребує ризику та самопожертви, радше соціологічний виняток, ніж правило, для політиків, які сформувалися у нашій системі на пристосуванстві та кар'єризмі.

Кандидати та сили, які вони репрезентували, відрізнялись і у зовнішньополітичній орієнтації, але не настільки суттєво, щоб говорити про якісь “дві філософії”. Обидва табори та кандидати не подолали синдрому залежності від “великого брата”, просто для кожного він різний. Про ідею незалежності наш правлячий клас згадує формально-ритуально хіба що на свято. В іншому воліє або взагалі не пам'ятати, або згадувати тільки тоді, коли йдеться про Росію. А коли говорять про США, то “не перестаючи кланяться”: чуємо пусті трюїзми-софізми про глобалізацію, про “світового лідера”, від якого, мовляв, не можна не залежати. Чи можна уявити собі участь незалежної України у “антитерористичній операції” в Чечні під виглядом миротворців, та ще й за гроші бідних українців? А в Іраку – будь ласка, дякуємо, що дозволили нам бути вашим гарматним м'ясом.

Отже, сутність помаранчевого феномена та складові його успіху виявляються багатоаспектними і суперечливими. Пробудження мас і колективні соціально-політичні дії є необхідною умовою подолання тоталітаризму. Але в той же час масові рухи створюють ґрунт для антидемократичних процесів, для вождизму, для тоталітаризму і неототалітаризму. Якщо залишається недемократичною політична система, зокрема, політична культура, масовий протест був необхідний, бажаний, довгоочікуваний. Але для відстоювання інтересів більшості людей і справедливішого суспільного устрою, а не для

використання нуворишами тінейджерів у ролі як статистів “революції”, не для маскуванню закулісної рокіровки олігархічних груп біля владного корита.

Зміни, що відбулись у зв'язку з виборами і в той спосіб, як це сталося, за тверезого аналізу не дають підстав для занадто оптимістичних висновків. Оскільки, за всеї значущості, ці події означають переш за все зсув влади всередині пануючого класу – від збанкрутілої та підтоптаной фракції пострадянської партгоспноменклатури – до нуворишів, фінансової олігархії. Всупереч деклараціям і обіцянкам, ці сили представляють не загальнонародні, загальнонаціональні, а егоїстичні групові інтереси. Ця обставина неодмінно позначиться і на майбутніх парламентських виборах – вони будуть боротьбою між олігархічними фінансово-адміністративними угрупованнями. Стратегія і технологія взяття влади, свідками якої ми були, далека від традицій сучасної демократії. Це створило прецедент і спокусу використати “кольорові” технології у парламентських виборах: нагнітання міфу про неодмінну перемогу якогось блоку, потім рок-політ-шоу на майдані в режимі он лайн і нон стоп, блокування влади, інформаційна істерія, ультиматимум про переголосування і т.д. Більш ніж проблематично, чи веде це до подолання тоталітаризму, а чи тенденції мають зворотну направленість. Проблеми потребують подальшого дослідження.

¹ Гальчинський А.С. Помаранчева революція і нова влада. – К.: Либідь, 2005. – 368 с.

² С.Г. Кара-Мурза, А.А. Александров, М.А. Мурашкин, С. А. Телегин. На порозе “оранжевой” революції. – <http://bookap.by.ru/psywar/orangrev/oglav.shtml>

³ Деніел Вулф. Майстерня революції. – <http://pravaya.ru/leftright/473/3422>

⁴ Лебон Гюстав. Психология народов и масс. – СПб.: “Макет”, 1995. – 316 с.

⁵ Московичи Серж. Век толп. Исторический трактат по психологии масс /пер. с фр./ – М, 1998. – 480 с.

⁶ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., изд.2, т.28. – С.424.

⁷ Філософія. Курс лекцій / за ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 2000. – С.353.

⁸ Сергій Макеєвперртсекретаря мену” успіху “, Світлана Оксамитна .Ілюзії щодо середнього класу.– <http://dif.org.ua/publics/doc.php?action=2/7>

⁹ Гальчинський А.С. Назв. твір. – С.175.

¹⁰ “Вместе – вперед!”. – 2005. – № 5.

¹¹ Гальчинський А.С. Назв. твір. – С.176.

¹² Там само. –С.177.

^{1.13} Мирослав Попович. Український шлях до об'єднаної Європи. – <http://www.ji.lviv.ua/n22texts/popovych.htm><http://www.ji.lviv.ua/n22texts/popovych.html>